

Timere Anım Daşı

M.R.Yengi

TIMƏRƏ

ANIM DAŞI

M.R.Yengi

Mənsur Rəhbəri

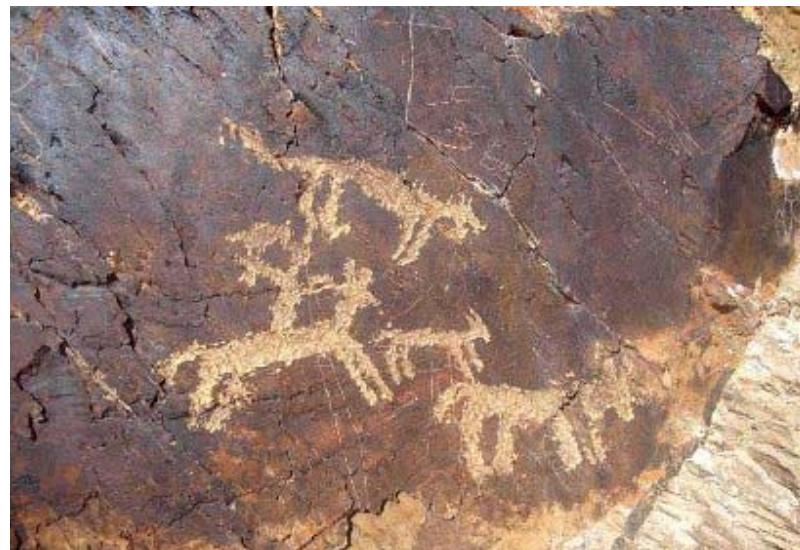

Kaşgarlı Mahmud Büyük Türk ölkəsindən, yəni Turanın ərazisindən söz açarkən Azərbaycanın həm quzeyini, həm də güneyini bu sınırlar içərisində göstərmiş, türk şəhərləri içərisində Şabran və Qəzvinin də adını çəkmişdir. Bu dahi alim Tehrandan cənubda yerləşən Qum şəhərini Türk ölkəsinin ən cənub şəhri olduğunu da xüsusi vurğulamışdır. Fəqət bu fikirlər Kaşgarlı Mahmudun yaşamış olduğu XI əsrin coğrafi reallığını əks etdirməkdədir. Əldə olan

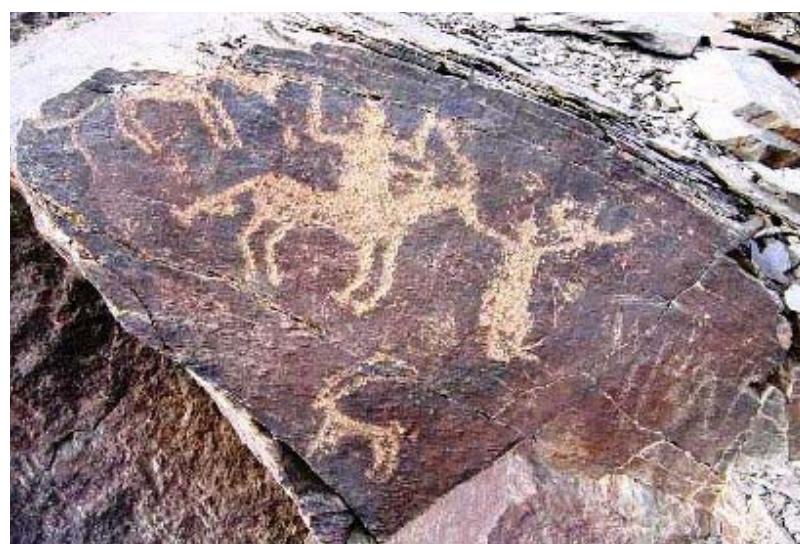
faktlar isə bugünkü İranın biz düşündüyüümüzdən də geniş ərazilərinin ən qədim zamanlardan türklər ölkəsi olduğunu söyləməyə əsas verir. Bu baxımdan İranın Mərkəzi ostanı da istisna deyildir.

Belə düşünmək üçün əlimizdə çox sayıda təkzibedilməz fakt mövcuddur ki, onlardan biri də Xomeyn şəhəri yaxınlığında yerləşən Timərə adlı qayalıqlarda bulunan, ümumi sayıları 25-30 minə yaxın olan qayaüstü rəsmlər və əski türk runları ilə yazılmış bir yazı nümunəsidir. Bu təsvirlərin böyük əksəriyyəti Tunc dövrünə (m. ö. IV-III minilliklər) aid olsa da bəzilərinin tarixi Eneolit (m.ö VI-IV minilliklər) dövrünə qədər uzanmaqdadır. Onlardan Tunc dövrünə aid olanları mövzumuz baxımından daha böyük önəm daşımaqdadırlar. Məsələ burasındadır ki, həmin təsvirlərdə qədim türk gələnəklərini əks etdirməkdə olan çox dəyərli məlumatlar qorunub saxlanılmışdır.

Ən çox maraqlı doğuran təsvirlər içərisində ən qədim zamanlardan başlayaraq türklərə xas olan və günümüzədək davam edən atla və yırtıcı quşla ov səhnəsinin əks olunduğu qayaüstü təsvirlərdir (şəkil № 1 və 2). Bu təsvirlərin dəyəri dünyada atı ilk dəfə əhliləşdirmiş, eləcə də toğan (şahin) və qızılquş kimi yırtıcı quşlardan ilk dəfə ov məqsədi ilə istifadə etməyə başlamış türklərin ən azı Tunc dövründən etibarən sözügedən ərazilərdə məskun olduqlarını sübut edən tutarlı dəlil olmasındadır. Eyni zamanda həmin təsvir quşla ov etmək gələnəyinin tarixinə də işiq tutmaqdadır.

şəkil № 1

şəkil № 2

Timərə təsvirlərini bizim üçün maraqlı edən daha bir səbəb onlardan bəzisində xalça və kilimlərimizdə bu günə kimi yaşamaqda olan naxış və damğaların öz əksini tapmasıdır (şəkil № 3, 4 və 5). Məlumat üçün bildirək ki, eyni naxışlara türkmən xalçalarında da rast gəlinməkdədir. Tənmiş Rus arxeologları, Sarianidi və Massonun yazdıqlarına görə, bu naxışlar

Türkmənistanın cənubundan tapılmış Tunc dövrü abidələrində (m.ö.IV-III minilliklər) izlənməkdədir və onları bura İran ərazisindən köçüb gəlmış əkinçi və maldar tayfalar götirmişlər.

Şəkil № 3

Şekil № 4

Şekil № 5

Tirəmə abidələri içərisində yer almaqda olan və Tunc dövrünə aid olduğu heç bir şübhə oyatmayan bir yazının (şəkil № 6) önəmini isə heç nə ilə müqayisə etmək mümkün deyildir. Uzun müddət bu yazı üzərində baş sindirmiş iranlı arxeoloqlar sonda belə bir fikir söyləmişlər ki, guya o, protoelam yazısının indiyə qədər elmə məlum olmayan yeni variantıdır. Fəqət əski türk-run əlifbası ilə az-çox tanış olan istənilən şəxs bunun belə olmadığını, yazılak işarələrin Orxon-Yenisey abidələrindən tanıdığımız işarələrin tam eyni olduğunu görə bilər. Yəni fars alımları bu yazı nümunəsini milddan öncə 2300 il əvvələ aid Elam həndəsi fiqurlu əlifba kimi qələmə verməyə çalışalar da, fakt budur ki, buradaki yazı bütünlüklə qədim türk əlifbası ilə asanlıqla oxuna bilən qısa bir mətnidir və o türkcədir. Yazı üç sətirdən ibarətdir. Birinci sətirdə sağdan sola “ç” və “m” hərfləri, ikinci sətirdə “lt”, “n” və “lt” hərfləri, üçüncü sətirdə isə “y” və “t” hərfləri açıq-aydın oxunur. (şəkil № 7)

Şekil № 6

M Ç

LT N LT

T Y

Şəkil № 7

Nəzərə almaq lazımdır ki, ilk fonetik əlifbalarda sait səslər göstərilmirdi. Oxuduğumuz bu yazı da eyni qəbildəndir. Mətnə çatışmayan sait səsləri əlavə etsək, aşağıdakı cümlənin yazılılığını görə bilərik:

“Ecim (əmim) Altuniltə (şəxs adı) yiti (oldü)” .

Məlumat üçün bildirək ki, bu cümlədə yer alan “eçi” (eçü, içü, içi) və “yiti” (yeti) kəlmələri eyni forma və anamlarda Orxon-Yenisey abidələrində də məhsuldar olublar. Həmin sözlərdən birincisi Kül Tigin abidəsinin şərq tərəfinin 1, 5, 6, 13, 16, 17, 19, 24, 26, 31, şimal tərəfinin 3 –cü sətirlərində, Bilgə Xaqan abidəsinin şimal tərəfinin 9-cu sətrində, Ongın abidəsinin 1 və 4-cü sətirlərində, eləcə də Yenisey abidələrinin bir çoxunda, ikincisi isə Ongın abidəsinin ön tərəfinin 1 və 3-cü sətirlərində, Kül Tigin abidəsinin şərq tərəfinin 7 və 27-ci sətirlərində, Moyoncor abidəsinin 17-ci sətrində işlənmişdir.

“Altuniltə” adına gəlincə, qeyd etməliyik ki, əski türklərdə “altun” kəlməsinin iştirakı ilə düzəldilmiş çox sayıda ad mövcud olmuşdur. Bu baxımdan Altun Tamğan Tarkan, Altuntay Sanun, Altun Bilgə, Altun Tamğa və s. Adlarını göstərmək olar.

Ən sonda qeyd etmək lazımdır ki, Timərə abidələrinin yerləşdiyi bölgə ən qədim zamanlardan xalac və qaşqay türklərinin oylağı olmuşdur və bu xalqlar həmin bölgənin aborigenləridirlər.